

Callanderska gården

Sjömannen 1, Mariefred, Strängnäs kommun, Södermanlands län

Antikvarisk slutrapport

Markarbeten, timmerlagningar och renovering av fackverk

2019-12-23

Callanderska gården

Sjömannen 1, Mariefred, Strängnäs kommun, Södermanlands län

Antikvarisk slutrapport

Markarbeten, timmerlagningar och renovering av fackverk

Rapport 2019:10

© 2019 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Sörmlands museum
Box 314, 611 26 Nyköping

studierummet@regionsormland.se

www.sormlandsmuseum.se

Författare: Anton Blomgren, antikvarie

Omslagsbild: Anton Blomgren 2019-12-19, SLM D2019-0592

Foto, där ej annat anges: Anton Blomgren, Sörmlands museum

Diarienummer: KN-SLM18-0169

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriet. Enligt FUK-avtal D-nr: I2018/00115

Nyköping 2019

Innehåll

Inledning	7
Bakgrund	7
Historik och byggnadsbeskrivning	8
Kortfattad historik över Callanderska gården	8
Beskrivning av bodlängan	10
Hembygdsrörelsens framväxt och nuvarande betydelse	13
Kulturhistoriska värden	13
Byggnadens skick före åtgärder	14
Beskrivning av åtgärder	18
Markarbeten och arkeologisk schaktövervakning	18
Förberedelser	18
Timmerlagningar	19
Murning av fackverk	27
Interiöra åtgärder	30
Rännstenen	33
Antikvarisk bedömning av utförda arbeten	35
Antikvariska iakttagelser	36
Projektrelaterad information	36
Inblandade aktörer	36
Använda material	36
Källförteckning	37
Bilagor	38

Karta över Mariefred med Callanderska gården markerad i rött. Kartan är hämtad från Lantmäteriets fria kartdatabas.

Inledning

Bakgrund

Under perioden oktober 2018 till oktober 2019 gjordes markarbeten, timmerlagningar och renovering av murade fackverk på bodlängan vid Callanderska gården i Mariefred. Därtill påbörjades en invändig renovering av bodlängans norra del. Dessa arbeten omfattas inte av Länsstyrelsens bidrag men redovisas ändå i denna rapport.

Länsstyrelsen i Södermanlands län beslutade 2018-09-04 (se bilaga) att lämna bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer, med stöd av 2 § Förordning (SFS 2010:1121). Som underlag för arbetet användes vård- och underhållsplanen för Callanderska gården, daterad 2016-05-10 och upprättad av Sörmlands Museum. I övrigt hänvisas till underlagsmaterial, byggmötesprotokoll, slutbesiktningsprotokoll samt arbets- och relationshandlingar.

Antikvarisk medverkan

Enligt länsstyrelsens beslut om bidrag fick Sörmlands museum uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid renoveringen. Startmöte hölls den 18 september 2018. Arbetet har följts upp genom deltagande vid två byggmöten på plats, nio platsbesök, samt genom korrespondens via e-post och telefon.

Entreprenörs slutbesiktning av markarbeten och rännsten genomfördes den 11 och 27 september 2019. Närvarande vid dessa tillfällen var bland andra Krister Pihl, projektledare, Joakim Karlsson, teknik- och gatukontoret Strängnäs kommun, samt Torsten Björkman, representant från Mariefreds hembygdsförening. Även Mathias Hällkvist, ansvarig bygglovhandläggare på Strängnäs kommun, har varit på plats under oktober 2019 för att inspektera resultatet.

Antikvarisk slutbesiktning genomfördes den 21 oktober 2019. Närvarande var Torsten Björkman och Lennart Ekengren, representanter från Mariefreds Hembygdsförening, samt antikvarisk medverkande Anton Blomgren, Sörmlands museum.

Sammanfattning av utfört arbete

- Befintligt murtegel i fackverken har knackats ned och sorterats
- Rötskadat timmer på bodlängans fasad mot Kyrkogatan har bytts ut
- Spärrskikt av näver har lagts mellan stengrunden och timmersyllarna
- Fackverken har murats om med befintligt stortegel
- Ny rännsten har skapats vid bodlängans fasad mot Kyrkogatan
- Hantverksboden har renoverats invändigt med lerklinade vägg- och takytor samt tegelgolv

Kvarstående åtgärder

- Putsning och avfärgning av murade fackverk
- Fortsatt renovering av hantverksboden (utställningslokal)

Historik och byggnadsbeskrivning

Kortfattad historik över Callanderska gården

Under medeltidens slut låg ett kartusiankloster på den plats där Callanderska gården idag ligger. Klostret - det enda kartusianklostret i Norden - var det sist instiftade klostret i landet, tillika det första som stängdes efter reformationen. Några år efter att klostret år 1526 drogs in till kronan påbörjades dess rivning. Det mesta av byggnadsmaterialet tros ha återanvänts till uppbyggnaden av Gripsholms slott (Clemenson 1989, ss. 7, 61). 1594 skänktes fastigheten av hertig Karl, sedermera kung Karl IX, till en man vid namn Jost. Gården som byggdes upp efter hand stannade i samma släkt fram till 1700-talets början. Under denna tid var gården en typisk stadsgård där det bedrevs både odling, djurhållning och olika slags hantverk. 1766 flyttade Arvid Löfving in i den dåvarande gården, vilket utgjorde startpunkten för dess färgareverksamhet. När Sven Fredrik Callander, som också var färgare, flyttade in 1831 antog gården den nya ägarens släktnamn. Gården har sedan dess kallats Callanderska även då den under korta perioder har ägts av andra släkter. 1909 upphörde färgareverksamheten varpå delar av huvudbyggnaden och annexet började att hyras ut för bostadsändamål. 1919 köptes gården av Sofia Ulrika Nordveager (född Callander). Sofia Ulrika var konstnärinna till yrket och målade bl.a. landskapsmålningar. Därmed hamnade gården återigen i släkten Callanders ägo. Sofia Ulrika ägde gården fram till sin död 1947. Före sin bortgång inrättade hon stiftelsen *Callanderska Släktgården* i syfte att trygga gårdens framtid (Bengtsson 1996). I nuläget är Callanderska gården Mariefreds hembygdsgård. I byggnaderna visas olika utställningar och under sommaren utgör innergården ett populärt café.

Överblicksbild av Callanderska gården med bodlängan till höger om innergården. Fotografiet är taget under 1990-talet, fotografen är okänd. SLM D2019-0593.

Callanderska gården med bodlängan till vänster i bilden, 1890-tal. Fotograf okänd. SLM M028182.

Detalj ur stadsplan från 1799. Callanderska gården ligger på tomt nr. 6. och tillhör "fabriqueur Löfving", d.v.s. Arvid Löfving, gårdens första färgare som kom till Mariefred år 1766. Kartan har hämtats från Lantmäteriets kartdatabas.

Beskrivning av bodlängan

Bodlängan utgörs av tre sammanbyggda delar vilka har använts i olika syften. Nedan redogörs för respektive del.

Hantverksboden

Hantverksboden finns omnämnd som del av fastigheten år 1861. Byggnadsdelen utgör bodlängans norra del. Byggnadsdelen som innehåller två rum är uppförd i korsvirkesteknik samt liggtimmer. Ramverksfyllningarna utgörs av tegel fogat med ler- och/eller kalkbruk. Sockeln är en sluten fältstenssockel. Grunden har troligtvis ursprungligen varit en tät mullbänkskonstruktion som i modern tid ersatts med en gjuten betongplatta. Taket är en åstakskonstruktion med ennock och två sidoåsar åt öst respektive tre åt väst där takfallet är längre.

Hantverksbodens östra fasad är klädd med kilformad brädpanel med locklister av varierande karaktär och form. Gaveln åt norr är putsad upp till timmerröset. Byggnadens västra fasad mot Kyrkogatan åt väst är även den putsad mellan ramverket av trä. Boden är rödfärgad och har tre bräddörrar inåt gården. Fönstrens bågar och foder är vitmålade. Taket är täckt med enkupigt lertegel med nockpannor. Vindskivor och vattbrädor är rödfärgade. På bodens östra respektive västra sida finns hängrännor och stuprör i svart plåt. På gaveln åt norr sitter ett fönster med små munblåsta glas och blyinfattad spröjs. Även åt öst finns ett litet enlufts-fönster med fyra glas i bågen. Mot innergården vetter en bred pardörr av svartmålad panel.

Boden används idag som museibyggnad. Där visas föremål, redskap och verktyg tillhörande traditionellt hantverk som måleri, krukmakeri och kakelugnsframställning.

Hantverksbodens fasad mot innergården. Fotografiet är taget av Emelie Mattsson, Sörmlands museum, 2014-10-30.

Brandboden

Brandboden finns omnämnd som del av fastigheten år 1861. Byggnadsdelen, som utgör bodlängans mellersta del, har ett rum och förråd. Stommen är av liggtimmer. Åstaket är förstärkt med en takstol i söder. Grunden är en oluftad mullbänksgrund. Golvbjälkarna vilar i en bädd av singel, kalkbruk och tegelkross.

Fasaden är täckt med locklistpanel av rödfärgade kilsågade brädor. Sockeln är av kallmurad fältsten. Brandbodens ingång utgörs av två enkla rödfärgade bräddörrar. Mot gården vetter ett relativt stort tvåluftsönster med vitmålade fönsterfoder. Sadeltaket är täckt med enkupigt lertegel. Golvet inne i boden består av en gjuten betongplatta. Väggarna är av bart timmer. Den västra väggen utgörs av en lerklinad korsvirkeskonstruktion. Brädtaket har vankantade brädor med synliga lagningar med sågat virke.

Brandbodens fasad mot innergården. Fotografiet är taget av Emelie Mattsson, Sörmlands museum, 2014-10-30.

Mjolk- och mangelboden

Mjolk- och mangelboden finns omnämnd som del av fastigheten år 1861. Byggnaden rymmer bland annat föremål och maskiner från nedlagda penseltillverkaren *Oluma*.

Mjolk- och mangelboden, som ligger i bodlängans södra del, består av ett rum och är uppförd i liggtimmerkonstruktion. Sockeln är gjuten i betong. Boden har mot öster rödfärgad locklistpanel av kilformade brädor och klädda knutar. En dropplista delar av panelen ovanför dörrarna. Den västra fasaden saknar panel. Sockeln är gjuten och avfärgad mörkt grå. På byggnadens östra fasad sitter en svartmålad bräddörr med liggande brädor in till varsitt bodutrymme. Ovan dropplisten på samma sida sitter två rödfärgade luckor till loftet. Byggnaden har tre likformade enluftsönster åt öster med

sex fönster i varje båge. Fönsterfodren är röda och bågarna är vitmålade. På gavelfasaden åt söder är fönstren förseglade med en vitmålad lucka. Taket är täckt med enkupigt lertegel mednockpannor.

Mjök- och mangelbodens fasader mot innergården och mot hamnen. Foto av Kjell Taawo, Sörmlands museum, 2016-06-21. SLM D2019-0596.

Bodlängans fasad mot Kyrkogatan innan renovering. Foto Kjell Taawo, Sörmlands museum, 2017-07-20. SLM D2019-0597.

Kulturhistoriska värden

Callanderska gården tillmäts ett stort lokalhistoriskt värde. Gården har legat på sin nuvarande plats i centrala Mariefred sedan den uppfördes. Gårdsformationen är oförändrad sedan fastigheten hamnade i hembygdsföreningens ägo. Den utgör därmed ett tydligt och representativt exempel på en större handelsgård i Mariefred under 1800-talets andra hälft.

Bodlängan är en viktig del av gårds- såväl som gatumiljön och tillmäts stora miljömässiga värden. Den har också särskilda byggnadshistoriska värden, vilket inte minst gäller korsvirkesdelen. Byggnader i korsvirkeskonstruktion har i huvudsak förekommit i de jämförelsevis virkesfattiga områdena runt södra Östersjön (Erixon 1947, Werne 1993). Under senmedeltid och förindustriell tid utgjorde byggnader i korsvirkesteknik dock en inte obetydlig del av Stockholms såväl som Arbogas bebyggelse (Franzén & Söderberg). Idag är korsvirkeshus ovanliga i andra delar av landet än Skåne och Halland. Därför är bodlängans korsvirkesdel ovanlig för området. Bodlängan har av dessa orsaker ett stort byggnadshistoriskt värde.

Hembygdsgården är en viktig del av Mariefreds rika kulturliv. Gårdens café och utställningar om lokala hantverkstraditioner som måleri, penselbinderi och tillverkning av kakelugnar, besöks årligen av såväl gästande turister som stadens egna invånare.

*Callanderska gårdens innergård, vy mot norr. Fotografiet är taget under 1990-talet, fotografen är okänd.
SLM D2020-0051.*

Byggnadens skick före åtgärder

Efter att gatunivån på Kyrkogatan vid tidigare tillfälle höjts till en nivå över byggnadens grund, hade syllarna och övrigt marknära virke på västra fasaden blivit mycket utsatt för fukt. Lagningar av fogbruket i husgrunden och fasadputsen på korsvirkesdelen hade gjorts med cementbruk, utan något fuktavskiljande spärrskikt mot virket. På vissa ställen var även kullerstenarna alldeles intill syllen fastgjutna med cementbruk, vilket också bidragit till rötskadorna. Av dessa orsaker led stora delar av hela västra fasaden på den sammanbyggda bodlängan av omfattande rötskador på syllar, timmerstolpar och brädpanelen i knutlådorna.

Teglet i fackverken utgjordes av handslaget stortegel och maskinslaget tegel. Fogarna var gjorda med både kalkbruk, kalkcementbruk och rent cementbruk. Ytputsen var gjord med kalkcementbruk.

Invändigt har inga ändringar gjorts förutom i bodlängans norra del (hantverksboden). Före renoveringen utgjordes golvet av lackerade träfiberskivor som var fastskruvade i golvbjälklaget. Innerväggen av vitmålad Masonite hade delvis avlägsnats och blottade en senare monterad regelstomme framför de äldre murade fackverken.

Bodlängans västra fasad i korsvirkeskonstruktion mot Kyrkogatan. Fasad mot Kyrkogatan innan renovering. Marknivån var så pass hög att syllstockarna i stort sett låg under mark. Ytputsen av kalkcementbruk, ifyllningarna med betong och kullerstenarna som fixerats med betong utgjorde en mycket effektiv absorbering av stänk och markfukt. Foto Kjell Taawo, Sörmlands museum, 2017-07-20. SLM D2019-0598.

Syllen i fack 7 (se beskrivning på sid 19) var ersatt med gjuten betong som påskyndat timrets nedbrytning. Foto 2018-10-12. SLM D2019-0635.

När marken intill grunden grävts ur blottades de rötskadade syllarna och stolparna, här i fack 5 och 6. Knutlådorna var delvis täckta med svart plåt. På bilden syns timmermännen från Nordins Byggnadsvård. Foto 2018-10-12. SLM D2019-0636.

Tredje och fjärde facket (se beskrivning på sid 19). Syllen i fack 3 (hitom stupröret) var mycket rötskadad. Notera plåtbeklädnaden bakom stupröret. Foto 2018-10-12. SLM D2019-0637.

Rötskadad syll i andra facket (se beskrivning på sid 19). Foto 2018-10-12. SLM D2019-0638.

Hantverksbodens utställningslokal innan påbörjad renovering, vy mot söder. Foto: Emelie Mattsson, Sörmlands museum, 2014-10-30. SLM D2019-0600.

Hantverksbodens utställningslokal, vy mot sydväst. När väggskiket tagits bort blottades teglet i fackverken. Underdelen var murad med maskinslaget tegel och överdelen var murad med äldre handslaget stortegel. Framför fackverket satt en regelkonstruktion. SLM D2019-0599.

Beskrivning av åtgärder

Markarbeten och arkeologisk schaktövervakning

Grävningen av diket längs Kyrkogatan där rännstenen skulle anläggas gjordes med grävmaskin av Joakim Bäckström, Bäckström Stockholm AB, till ett djup på ca 50 cm eller halva grundmurens djup. När detta moment var färdigt gjordes grävningar för kabeldragningar på innergården. All grävningen övervakades på uppdrag av Länsstyrelsen av arkeolog Lars Norberg, Sörmlands Arkeologi AB. Schaktövervakningen resulterade bl.a. i att delar av den tidigare klostermuren påträffades. En utförlig redovisning av schaktövervakningen finns att tillgå i en skriftlig rapport (Norberg 2018). Vid sidan om de åtgärder som omfattas av bidraget från Länsstyrelsen, lades tomma rör för framtida kabeldragningar in mellan en ny gatlykta och fram till Loftbodens nordvästra hörn.

Förberedelser

Hembygdsföreningen anlidade Stefan Kruus Byggnads AB för att ta ner murteglet i korsvirkesdelen. Teglet sorterades i pallar med pallkragar på gården. All betong på den aktuella (västra) fasaden bilades bort. De tomma fackverken sattes för med plywoodskivor.

Pågående grävning och arkeologisk schaktövervakning inför anläggande av rännstenen. Notera den rötskadade syllen i fack 7 till höger i bilden. Foto: 2018-10-11. SLM D2019-0601.

Timmerlagningar

Timmerlagningarna genomfördes av Nordins Byggnadsvård under ledning av Alexander Nordin mellan december 2018 och februari 2019. Som utgångspunkt för arbetet låg offert daterad 2018-10-17.

Nedan följer en ingående beskrivning av vilka åtgärder som utfördes i respektive fack - dessa motsvaras av en stocklängd och avgränsas av knutrader. I följande redovisning beskrivs facken i nummerordning räknat från norr.

I fack 1 bilades betonggolvet bort. Hörnstolpen närmast gaveln skarvades med rak bladskarv som sedan låstes med dymlingar.

I fack 1, 2 och 3 lades en ny syll i två delar in efter att byggnaden lyftes med domkraft. Syllen skarvades i mitten av fack 2 och sammanfogades med en rak stående bladskarv som låstes med snedställda dymlingar. Under syllen lades näver av sibirisk björk som spärrskikt för fukt. Nävern lades med den vita sidan nedåt och kapades ett par centimeter från syllen.

I fack 4, som i sin helhet utgjordes av korsvirkeskonstruktion utan liggtimmer, vidtogs i det här skedet inga åtgärder.

I norra halvan av fack 5 (som är liggtimrad) byttes bottendelen på syllen och ilagades med halv syll. Södra halvan av facket, som är murad, åtgärdades inte i det här skedet. Stolparna på ömse sidor om det murade facket skarvades i nederkant med rak bladskarv och låstes med dymlingar.

I fack 6 lades en ny hel skrädd syllstock in efter att huset lyfts med domkraft. Den nedersta knutskallen intill fack 5 skarvades, knutskallarna intill fack 7 var i gott skick och åtgärdades inte. Aluminiumplåten på knutlådan mot fack 5 avlägsnades. Knutlådorna på ömse sidor om facket skarvades nedtill med sågad panel.

I fack 7 ersattes första och andra timmervarven, som inte löper fackets hela längd, med en helt ny syllstock. Tredje timmervarvet ersattes med timmer lika befintligt och skarvades med snedställda dymlingar för att erhålla dragstyrka. Knutskallarna var i gott skick och åtgärdades inte. Knutlådan närmast hamnen (åt söder) skarvades nedtill med ny sågad panel.

Knutlådorna har sannolikt tillkommit vid ett sent skede i byggnadens historia. Som antikvariskt medverkande ansåg jag att knutlådorna med fördel kunde bevaras, eftersom de hjälper till att skydda timmerstommen från fukt och rötskador. Sågad panel av dimension lika befintligt användes. Panelen spikades med förzinkad trådspik. Skarvarna gjordes med sneda anläggningsytor för att minska risken för intrång av fukt och väta.

Bilderna på de följande sidorna visar respektive fack före, under och efter ovan beskrivna åtgärder.

Fack 1.
Foto: 2018-10-12.
SLM D2019-0602.

Fack 1.
Foto: 2018-12-12.
SLM D2019-0603.

Fack 1.
Foto: 2019-12-19.
SLM D2019-0604.

Fack 2.
Foto: 2018-10-12.
SLM D2019-0605.

Fack 2.
Foto: 2018-12-12.
SLM D2019-0606.

Fack 2.
Foto: 2019-12-19.
SLM D2019-0607.

Fack 3.
Foto: 2018-10-12.
SLM D2019-0608.

Fack 3.
Foto: 2018-12-12.
SLM D2019-0609.

Fack 3.
Foto: 2019-12-19.
SLM D2019-0610.

Fack 4.
Foto: 2018-12-12
SLM D2019-0611.

Fack 4.
Foto: 2019-03-29.
SLM D2019-0612.

Fack 4
Foto: 2019-12-19
SLM D2019-0613.

Fack 5.
Foto: 2018-10-12.
SLM D2019-0614.

Fack 5.
Foto: 2018-12-12.
SLM D2019-0615.

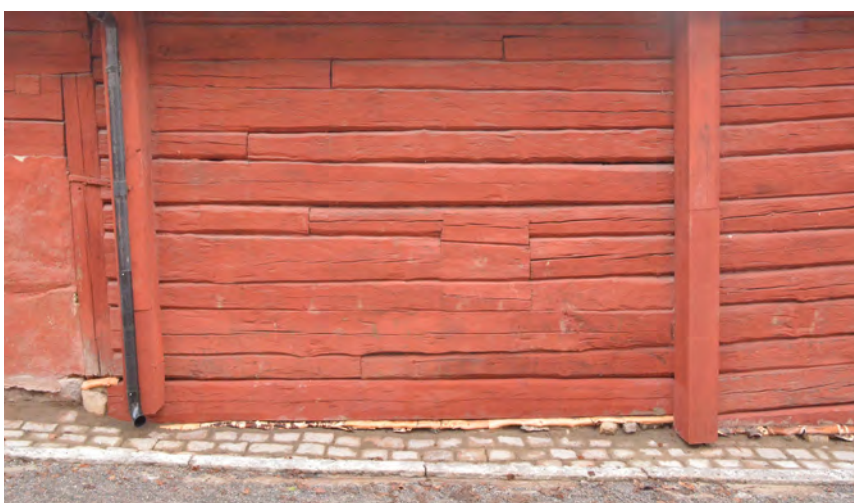
Fack 5.
Foto: 2019-10-21.
SLM D2019-0616.

Fack 6.
Foto: 2018-12-06.
SLM D2019-0617.

Fack 6.
Foto: 2018-12-12.
SLM D2019-0618.

Fack 6.
Foto: 2019-12-19.
SLM D2019-0619.

Fack 7.
Foto: 2019-10-11.
SLM D2019-0620.

Fack 7.
Foto: 2018-12-12.
SLM D2019-0621.

Fack 7.
Foto: 2019-12-21.
SLM D2019-0622.

Murning av fackverk

Renoveringen av de murade fackverken gjordes huvudsakligen av deltagare i byggnadsvårdskursen *Lerklining* som gavs i Sörmlands museums regi vid två tillfällen under 2019, den 18-19 maj och 23-24 augusti. Kursledare var murare Johannes Riesterer, Johannes Eld och Lera AB samt Kjell Taawo, byggnadsantikvarie på Sörmlands museum. Eftersom kursen enbart hade ett pedagogiskt syfte och innehöll flera andra moment, blev murningen inte helt färdigställd av kursdeltagarna. Det arbete som återstod vid kursens slut slutfördes av Johannes Eld och Lera AB under försommaren 2019.

Murningen gjordes med befintligt stortegel i en halvstensmur i vilt förband. Det maskinslagna teglet ersattes av stortegel som togs från en mellanvägg i ett förråd i hantverksbodens södra del som i nuläget används för förvaring av utemöbler. Till fogning användes ett lerbruk med lera, sand, vatten, kogödsel samt en liten del halm. Lerbruket blandades på plats av kursdeltagarna under handledning av Johannes Riesterer.

Hängivna kursdeltagare murar med lerbruk och stortegel. Foto: 2019-05-18. SLM D2019-0623.

Kursledare Johannes Riestrer och Kjell Taawo går igenom grundprinciperna för murning. Foto: 2019-05-18. SLM D2019-0624.

Första raden läggs. Foto: 2019-05-18. SLM D2019-0625.

Storteglet i mellanväggen i hantverksbodens södra del (bakom det fjärde facket enligt beskrivning på sid. 19) knackades ned och återanvändes i fackverken mot Kyrkogatan. 2018-10-12. SLM D2019-0634.

Kursdeltagarna under hann mura upp nästan hela väggen, vilket var långt över förväntan. Resterande murning avslutades av Johannes Riestrer med anställda. Foto: 2019-05-19. SLM D2019-0626.

Interiöra åtgärder

Även interiöra åtgärder påbörjades i hantverksboden under lerkliningskursen den 18-19 maj 2019 och avslutades av Johannes Eld och Lera AB under försommaren 2019. Innerväggarnas ytskikt av vitmålad Masonite togs bort så att alla väggfält utgjordes av murtegel, liggtimmer eller sågad panel. Träfiberskivor av porös board (av typ *Tretex*) häftades fast på underlagstaket av lockpanel. Väggarna och innertaket lerklinades med platsblandat lerbruk. De murade fackverken lerklinades först efter att bruket torkat.

Golvskiktet av spånskivor i hantverksbodens övre del avlägsnades. Bjälklaget fylldes med ett ca 5 cm tjockt lager skumglas (Hasopor). Detta bedömdes som tillräckligt eftersom skumglasets lades på ett befintligt och relativt tjockt lager singel, som liksom skumglasets fungerar kapillärbrytande. Ingen fuktavskiljande markduk eller dylikt lades. Som nytt golvskikt lades handslaget stortegel som skänkts av Mälarum, fastigheter, Åkers styckebruk.

Till våren 2020 avses ett kilsågat trägolv att läggas i hantverksbodens södra delar. De kilsågade brädorna har skänkts till hembygdsföreningen av Fredrik Åström, VD för hotell- och restauranggruppen *Svenska Kulturpärlor*, med säte i Gnesta. Brädorna har enligt uppgift tidigare legat i ett skärgårdshemman i Norrtälje. Till våren 2020 avses även de lerklinade innerväggarna målas med ler- eller kalkfärg, och nya armaturer ska installeras.

Under kursens andra dag fick deltagarna prova på lerklining av innerväggar. Här syns återigen Johannes Riestrer som visar det rätta handlaget. Foto: 2019-05-19. SLM D2019-0627.

Kursdeltagare provar på att lerklina innertaket. Notera träfiberskivorna som häftats fast i underlagstaket för bättre isolering och vidhäftning av lerbruket. Foto: 2019-05-19. SLM D2019-0628.

Brandbodens utställningslokal efter att väggarna och taket lerklinats, jämför med bild på sidan 17. Hembygdsföreningen kommer att fortsätta den interiöra renoveringen under 2020, och avser att utforma en mer modern utställningslokal än den tidigare. Notera luckan som är igensatt med glasfiberisolering till höger i bilden, denna är tänkt att utformas som ett titthål i vilket väggen syns i genomskäring. På så vis kan den traditionella väggkonstruktionen och lerkliningens fördelar belysas. Foto: 2019-10-21. SLM D2019-0629.

Under byggnadsvårdskursen den 23-24 augusti 2019 lades ett tegelgolv i brandboden. Under teglet ligger ett lager av skumglas. Bilden är tagen i samband med slutbesiktningen. Foto: 2019-10-21. SLM D2019-0630.

Rännstenen

I syfte att motverka stänk som bidrar till rötskador på syllar och knutlådor sänktes marknivån mellan gatan och fasadlivet, för att uppnå en högre höjd mellan syllstockar och marknivå. Konstruktionen gjordes enligt en skiss av Torsten Björkman (se bilaga), medlem i Mariefreds hembygdsförening tillika certifierad kontrollansvarig enligt PBL. Utförandet gjordes av Darius Vileita på byggfirman Dalbis, Gnesta. Rännstenen konstruerades på följande vis. Kantstenarna mellan rännan och gatan sänktes cirka 5 cm och flyttades cirka 5 cm in mot fasaden. Mellanrummet mellan asfalten och kantstenen fylldes med betong. Gatstenarna (som lades i tre rader i gatans riktning) fixerades med betong. Slutligen fixerades gatstenarna genom att mellanrummen packades med stenhjöl. Hela rännstenen gjordes rundad, så att de två yttersta gatstensraderna lutar mot den innersta raden. Detta, tillsammans med den befintliga lutningen ner mot brunnen, skapar en god vattenavrinning.

Enligt skissen skulle avståndet mellan gatstenarna och syllstockarna bli cirka 10-15 cm i höjdd. Så har det blivit på flera ställen, men syllarnas norra ändar har p.g.a. gatans lutning hamnat betydligt närmre marken - på vissa ställen ligger syllen och spärrskiktet av björknäver i princip dikt an. Det kan förutsättas att dessa delar kommer att bli mycket utsatta för både markfukt och genom nederbörd, på ett sätt som inte hade godkänts i planeringsskedet hösten 2018. Dock kan det tilläggas att de delar som är så pass allvarligt utsatta är mycket små, varpå nya lagningar kan antas bli både enkelt genomförbara och av liten omfattning. I det stora hela är den nya rännstenen både bra för byggnadens konstruktion, liksom att den harmonierar väl rent utseendemässigt med såväl byggnaden som gatumiljön.

*Rännstensens övre (norra) del. Syllen har inte målats eftersom hela fasaden ska putsas med kalkbruk under 2020.
Foto: 2019-10-21. SLM D2019-0631.*

Rännstenens nedre (södra) del. Foto: 2019-10-21. SLM D2019-0632.

Brunnen vid rännstenens ände. Foto: 2019-10-21. SLM D2019-0633.

Antikvarisk bedömning av utförda arbeten

Genomförda arbeten har gjorts med omsorg om och respekt för byggnadens kulturhistoriska värden, och är därför fullt godkända ur antikvariskt hänseende. Nedan följer mer ingående beskrivningar av respektive åtgärder.

Timmerlagningar och renovering av knutlådor

Timmerlagningarna är av hög kvalitet och har genomförts med traditionella metoder. Material av god kvalitet har använts. Endast rötskadat virke har ersatts, varpå endast fullt nödvändiga åtgärder har vidtagits. Timmerlagningarna är således utförda med en hög antikvarisk ambitionsnivå.

Det kan anmärkas att lagningarna av panelen på knutlådorna ser något lappade ut, eftersom det mestadels är mycket små delar i nederkanten som skarvats. Å andra sidan är det övervägande positivt att så mycket befintligt virke som möjligt har bevarats. Panelen har spikats med trådspik. Detta är ett modernt byggnadsmaterial som inte motsvarar den höga ambitionsnivån i övriga åtgärder. Valet av spik diskuterades inte under arbetets gång, vilket är en brist. Detta bedöms dock påverka byggnadens kulturhistoriska värde i en mycket liten utsträckning.

Renovering av murade fackverk

Eftersom det modernare maskinslagna teglet ersattes med handslaget stortegel och de cementhaltiga bruken ersattes med lerbruk är materialen att betrakta som mer tidstypiska och historiskt riktiga. Murningen utfördes av ett stort antal kursdeltagare med liten eller ingen tidigare erfarenhet. Detta innebär dock inte att det färdiga resultatet ur antikvarisk synvinkel är sämre än ett professionellt utförande. Ursprungligen var de i vilt förband murade fackverken (som dessutom varit putsade och avfärgade) sannolikt inte ett professionellt verk.

Rännstenen

Enligt uppgift från Torsten Björkman godkände inte kommunen av säkerhetsskäl den låga nivå på rännstenen som skisserades och föreslogs under oktober 2018. Detta stämde inte av med mig som antikvarie vilket borde ha gjorts eftersom rännstenens nivå, som blev högre än tidigare planerat, till vissa särskilt utsatta delar kommer att ha en inverkan på syllarnas livslängd. Det kan här återigen nämnas att det är mycket få delar som bedöms ligga i riskzonen för en högre grad av fuktpåverkan. När dessa kräver renovering bedöms åtgärderna att bli både enkelt genomförbara och av liten omfattning.

Interiöra åtgärder

De renoveringsåtgärder som utförts i brandboden kan inte hänvisas till ett tidigare utseende. Således är renoveringarna att betrakta som nytillskott. Detta bedöms dock inte utgöra en förlust för byggnadens kulturhistoriska värde eftersom lokalen, som inte tillmättes något särskilt kulturhistoriskt värde, var hårt renoverad med moderna material. Det bedömdes därför fullt tillbörligt att renovera med metoder och material som faktiskt användes under 1800-talets senare del då bodlängan uppfördes, även om gestaltningen blir en ny i syfte att ge utställningen ett tilltalande sammanhang. Utförandet har gjorts med tillfredsställande resultat, både avseende tekniska och estetiska aspekter.

Antikvariska iakttagelser

Inga särskilda antikvariska iakttagelser har gjorts.

Projektrelaterad information

Länsstyrelsens beslut, dnr. 434-7829-2017. Daterat 2018-09-04.

Inblandade aktörer

Beställare - Mariefreds hembygdsförening

Antikvarisk medverkan - Anton Blomgren, Sörmlands museum, Nyköping

Timmerlagningar - Alexander Nordin, Nordins Byggnadsvård, Södertälje

Nedknackning av murtegel - Stefan Kruus, Byggnads AB Ulf Kruus, Mariefred

Grävning - Joakim Bäckström, Bäckström Stockholm AB, Hägersten

Arkeolog - Lars Norberg, Sörmlands Arkeologi AB, Vagnhärad

Murning och lerklining - Johannes Riesterer, Johannes Eld och Lera AB, Södertälje.

Anläggning av rännsten - Darius Vileita, Dalbis, Gnesta.

Använda material

Timmer inköptes från Indian Wood AB, Ekshärad.

Björknäver inköptes från Lärkspecialisten AB, Norsborg.

Träfiberskivor mellan underlagstak och lerklining - Porös board, 13 mm.

Stortegel till tegelgolv i hantverksboden skänktes från Mälarum fastigheter, Åkers Styckebruk.

Skumglas (Hasopor) inköptes från Johannes Eld och Lera AB, Södertälje.

Källförteckning

Bengtsson, Sölve. (1996). *Callanderska gården och släkten Callander i Mariefred*. Mariefred: Mariefreds hembygdsförening

Clemedson, Carl-Johan. (1989). *Kartusianklostret Mariefred vid Gripsholm: Monasterium Pacis Mariae in Gripszholm : jämte uppgifter om andra svenska klosters och klosterträdgårdars öden*. Nyköping: Södermanlands museum

Erixon, Sigurd. (1947). *Svensk byggnadskultur: studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia*. Stockholm: Bokverk

Franzén, Bo & Söderberg, Johan. *Hus, gårdar och gatubodar - Fastighetspriser i Stockholm och Arboga 1300–1600*. Stockholm: Stockholms Universitet. Tillgänglig på internet: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1231566/FULLTEXT01.pdf> (hämtad 2019-12-23).

Mattsson, Emelie. (2016). *Callanderska gården - Vård- och underhållsplan*. Sörmlands museum 2016 - KN-SLM14-185. Nyköping: Sörmlands museum

Norberg, Lars. (2018). *Arkivrapport*. Rapport 2018:19. Projektnummer 1823. Vagnhärad: Sörmlands Arkeologi AB

Werne, Finn (1993). *Böndernas bygge - Traditionellt byggnadsskick på landsbygden i Sverige*. Höganäs: Förlags AB Wiken

Bilagor

Beslut om bidrag, Länsstyrelsen Södermanlands län

LÄNSSTYRELSEN
Södermanlands län
Bo G Svensson
010-223 43 44

Datum
2018-09-04

Dir
434-7829-2017

1(3)

Callanderska stiftelsen
ekengren48@gmail.com

Beslut om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer, Sjömannen 1, Callanderska gården, markarbeten och timmerarbeten, etapp 1, hantverksboden, Mariefred, Strängnäs kommun, Södermanlands län

Beslut

Länsstyrelsen beslutar, med stöd av 2 § Förordning (SFS 2010:1121) om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer, att lämna bidrag till de åtgärder ansökan avser med högst 200 000 kronor inklusive moms. Detta innebär i nuläget ett bidrag på ca 50% av den beräknade kulturhistoriska merkostnaden för etapp 1. Den beräknade totalkostnaden för hela den planerade insatsen uppgår till 1 400 000 kronor inklusive moms.

Kostnaden för antikvarisk medverkan har kostnadsberäknats till 50 125 kronor inklusive moms och kommer att faktureras er men täckas av kompletterande bidrag.

Total bidragssumma uppgår till 250 125 kronor inklusive moms.

Bidraget belastar anslaget 7:2 Bidrag till kulturmiljövård 2018, anslagspost 1, bemyndiganderamen, vård, vård av bebyggelse exteriot.

Villkor

För bidrag gäller följande villkor

- Arbetet ska följas av antikvarisk expert. Innan arbetena startar ska antikvarisk expert kontaktas.
- Antikvarisk expert har rätt att ge detaljanvisningar. Dessa anvisningar ska följas. Vid större avvikelser från insänd beslutsgrundande handling liksom vid eventuella tvister mm angående genomförandet ska frågan hänskjutas till länsstyrelsen för avgörande.
- Antikvarisk expert och länsstyrelsen ska kallas till antikvarisk slutbesiktning när åtgärderna är avslutade.
- Som stöd för arbetenas utförande finns ett vård- och underhållsprogram upprättat av Sörmlands museum.

Postadress
611 86 NYKÖPING

Besöksadress
Stora torget 13

Telefon
010-223 40 00 växel

E-post
sodermanland@lansstyrelsen.se

Organisationsnr
202100-2262

Bankgiro
5051-8653

Faktureringsadress
FE 98
833 83 FRÖSÖN

Internet
www.lansstyrelsen.se/sodermanland

Datum	Di
2018-09-04	434-7829--2017

Avrapportering och bidragsrekvirering

- Antikvarisk expert ska snarast efter slutbesiktning skicka in ett besiktningssintyg till Länsstyrelsen över att åtgärder har utförts i enlighet med detta beslut.
- Denna ska senast sex månader efter avslutade arbeten inkomma med en förenklad rapport över utfört arbete till länsstyrelsen i 1 exemplar i analog form samt 1 i digital form(pdf). Länsstyrelsen ombesörjer distribution till berörda parter. Av rapporten ska framgå:
 - Dokumentation av utförda åtgärder, inklusive beskrivning av tillstånd före åtgärd samt fotodokumentation som redovisar utseende före och efter åtgärder. Dokumentation ska även göras av detaljer som ändras eller tas bort.
 - Utvärdering av resultatet inklusive redovisning av eventuella problem.
- Ni får rekquirera bidraget från länsstyrelsen så snart arbetena har slutförts och slutbesiktats, dock tidigast den 1 februari 2019 och senast den 1 november 2019. Bidraget rekquireras med till beslutet bifogade rekvisitionsblankett. Till rekvisitionen av bidraget ska fogas dels verifikationer på bidragsgrundande kostnader i bestyrkta kopior, dels intyg från antikvarisk expert, att arbetena har slutförts och besiktats utan erinran. Bidraget betalas ut till er tidigast två veckor efter att rekvisitionen inkommit till länsstyrelsen.

Motivering till beslutet

Callanderska gården har under 2016 fått ett underhålls- och åtgärdsprogram upprättat av Sörmlands museum. Programmet innehåller gårdshistorik och de kulturhistoriska värdena beskrivs. Programmet har tidigare samfinansierats med kulturmiljöanslaget. Fråga är väckt om byggnadsminnesförklaring genom Mariefreds hembygdsförening 2017, Länsstyrelsens diarienummer 432-441-2017. Under 2016 utfördes exteriöra målningsarbeten med stöd av kulturmiljöbidrag. Det är angeläget att vård- och underhållsåtgärder utförs med kulturhistoriskt korrekta material och arbetsmetoder anpassade till byggnadernas tillkomsttid.

Beskrivning av ärendet och motivering till ansökan

Ni har den 28 december 2017 ansökt om bidrag till timmerarbeten m.m. på boden. Problem finns med skador på syllar på grund av felaktig anslutning mot gatan. Vidare kommer rötskadat timmer att bytas ut i bl.a. gavelröset.

Antikvarisk medverkan

Antikvarisk medverkan sker genom Sörmlands museum.

Övriga upplysningar

För planerade markarbeten i samband med att gatunivån behöver justeras runt byggnaderna har ni ansökt om tillstånd enligt 2 kapitlet kulturmiljölagen, länsstyrelsens diarienummer 431-5153-2018.

3(3)

Datum:

2018-09-04

Dnr:

434-7829--2017

Överklagande

1 22a § förvaltningslagen (1986:223) finns bestämmelser om överklagande hos allmän förvaltningsdomstol. Andra beslut än beslut enligt 19 § kan, enligt 23 § förordningen (2010:1121) om bidrag till kulturmiljövård, inte överklagas.

De som deltagit i beslutet

Detta beslut har fattats av Ebba Gillbrand med Bo G Svensson som föredragande och är digitalt signerat.

Så här hanterar vi dina personuppgifter

Information om hur vi hanterar dessa hittar du på www.lansstyrelsen.se/dataskydd.

Bilaga

Rekvisationsblankett

Kopia till

Sörmlands museum, kjell.taawo@dll.se

Riksantikvarieämbetet, registrator@raa.se

ALLIANCE OPEN

24/10-18 / 102427

